

DE DORPS- KRANT

Bouwen aan dorpen van morgen

De Vlaamse bouwshift heeft geen 'one-size-fits-all'-oplossing. Het draait niet alleen om minder open ruimte innemen, maar ook om méér kwaliteit creëren waar we wél bouwen. We willen levendige dorpskernen waar jong en oud zich thuis voelen. Waar wonen betaalbaar is en inwoners kunnen rekenen op winkels, gezellige horeca, bankautomaten en bussen in de buurt.

Om al deze zaken met elkaar te verzoenen, richtte de Vlaamse regering de Taskforce Wonen-Ruimte op, met als doel: meer duurzaam en betaalbaar woningaanbod op goed gelegen locaties, mét respect voor natuur, landbouw en water. Daarbij houden we rekening met de uitdagingen van vandaag. Hoe houden we wonen betaalbaar voor singles of alleenstaande ouders? En hoe zorgen we ervoor dat onze ouderen langer zorgeloos thuis kunnen blijven wonen?

Vanuit deze bekommernissen wil ik Vlaams Bouwmeester Erik Wieërs bedanken voor zijn jarenlange inzet. Hij was een kritische en verbindende stem, die de kwaliteit van de open ruimte op een duurzame manier hielp te verzoenen met de betaalbaarheid van woningen. Met dank voor zijn inzet bouwen we verder aan een Vlaanderen waar we betaalbaar wonen mogelijk maken en ruimte eerlijk verdeeld is. Samen bouwen we aan steden én dorpen waar iedereen mee vooruit kan.

Melissa Depraetere
Vlaams minister van Wonen

© Michiel De Cleene

Leve het dorp

Mijn interesse voor het dorp is gegroeid uit de vaststelling dat het dorp stevast vergeten wordt wanneer het over verdichting gaat. In verband met de bouwshift en het bijbehorende pleidooi voor compacter wonen wordt vooral gesproken over de stad. Vlaanderen zal echter nooit enkel uit stad bestaan. De verspreide bebouwing die we hebben geërfd, zal niet een-twee-drie verdwijnen. Om de verdere versnippering van de open ruimte tegen te gaan, kunnen we wel starten met goed gelegen dorpen te verdichten. Daar hebben we andere strategieën en technieken voor nodig, een andere architectuur.

Vele dorpingen zien verdichting als een bedreiging, als een verstedelijking die de identiteit van het dorp aantast. Meestal bestaat de verdichting in het vervangen van enkele grondgebonden woningen door een appartementsgebouw. Een appartementsgebouw is een gestapelde woonvorm die we eerder associëren met de stad. De introductie van deze zonevreemde typologie zet het beeld en het karakter van de dorps setting onder druk. Het schrikbeeld leeft dat de identiteit,

het DNA, het karakter van het dorp door de verdichting zullen worden aangetast. Maar wat is dat karakter? Wat precies is 'dorpelijkheid'?

Het Dorp is misschien zeldzaam geworden, maar helemaal verdwenen is het niet. Er zijn nog gebieden waar een groepje van meestal grondgebonden woningen, als rij, halfopen of vrijstaand, een ruimtelijke setting vormt die we dorps noemen. Ondanks het feit dat vele dorpskernen worden opgeslokt door verstedelijking, zijn er nog verschillende plekken in Vlaanderen die als dorp gepercipieerd worden door de bewoners. Wat precies voor dorps doorgaat, en wat er nu precies bedreigd wordt, blijft echter onduidelijk. Op zoek naar nieuwe inzichten nodigden we in 2021 twee beeldende kunstenaars, een filmmaker, een fotograaf en een filosoof uit om te peilen naar de aard en het wezen van het dorp. In een tweede beweging zochten we tijdens een summerschool 'Tafelreken van dorpelijkheid' samen met studenten naar verdichte en klimaatbestendige toekomstbeelden voor het dorp.

Het dorp is in ieder geval een amalgaam van tastbare en niet tastbare kenmerken. Het schrikbeeld van de verdichting gaat dan ook over meer dan een architectonisch beeld. Het dorp blijkt boven alles een setting die het

collectieve leven versterkt en ondersteunt. De verdichting vormt een bedreiging voor dat collectieve leven.

Door enkel te focussen op de hardware, de architectuur, vervallen we in het beste geval in nostalgie. Waar het echt op aankomt, is binnen de verdichting op zoek te gaan naar modellen die het collectieve leven versterken en ondersteunen. Het appartement belichaamt niet alleen de verstedelijking die de nostalgische architectuur van het dorp bedreigt. Het staat ook voor een woonvorm die doorgaans elke collectieve dimensie mist en de dorps omgangsvormen verenigt tot een toevallige ontmoeting in de lift.

De ruimtelijke transformatie waar we voor staan en die stilaan vorm krijgt in een 'bouwshift', vraagt, naast het compacter bouwen in stedelijke gebieden, ook om een verdichting van de goed gelegen en goed ontsloten dorpen of gebieden met een dorps setting. Anders dan voor de stadskernen of de verstedelijkte gebieden, hebben we de aard van de verdichting in deze dorps omgevingen nog niet in de vingers. Deze contexten vragen om een specifieke beeldtaal én een specifieke woontypologie.

We zijn met ontwerpers op zoek gegaan naar de geschikte 'karaktertipes' om de dorps

verdichting vorm te geven. We zoeken naar de groepering van woningen in een specifieke samenhang. We zoeken een karaktertype dat naast een compacter model ook een specifieke woonvorm oplevert met aandacht voor de relatie met de publieke en private buitenruimte (FIGUUR). We zoeken ook naar nieuwe typologieën naast de best gekende: het appartement of de grondgebonden woning. We gaan na of we de kwaliteiten van het grondgebonden wonen kunnen koppelen aan een compacter, gestapeld model. (TYPE).

Tegelijkertijd focussen we op de onderlinge relatie van de woonentiteiten binnen het ensemble en zetten we in op collectieve ruimte. Ten slotte zoeken we naar een beeldtaal en een architectuur die zich vriendelijk opstellen tegenover de dorps omgeving, om zo nieuwe dorps karaktertypes te ontwikkelen die zich beter voegen in een dorps context. (TAAL). We gaan ontwerpen op zoek naar een collectieve korrel die beter past bij de ongedwongen dorps ontmoeting.

Erik Wieërs
Vlaams Bouwmeester

© Michiel De Cleene

Het dorp is overal

In zijn ambitienota 2020-2025 *Kansen scheppen voor ontmoeting* belooft Vlaams Bouwmeester Erik Wieërs erover te zullen waken ‘dat het verdichten van de dorpsker- nen gepaard gaat met het versterken van hun karakter en identiteit’. Hij introdu- ceerde hiertoe de term ‘dorpelijkheid’, als een tegenhanger van stedelijkheid. Wieërs wilde een stem geven aan beleidsmakers en bewoners die de Vlaamse verdichtings- opgave onderschrijven, maar ook aanvoelen dat de stedelijke receptuur daarvoor niet één op één te transponeren valt naar het dorp. In zijn ondersteuningsopdracht ervaart het Team Vlaams Bouwmeester al langer een groeiende bezorgdheid over de manier waarop stedelijke ontwikkelingsmodellen in dorpen gestalte krijgen. Dorpelingen, burgemeesters en experts tonen zich ver- ontwaardigd wanneer onder het mom van de ‘bouwshift’ generieke verdichtingsprojecten verschijnen die getuigen van een totaal gebrek aan interesse voor de context, het bewonersprofiel of dorpse gebruiken. Hoe meer dorpshuizen plaats moeten ruimen voor appartementsblokken, hoe luider de roep om ‘verdorpelijking’.

Op uitnodiging van het Team Vlaams Bouw- meester schreef filosoof Johan Braeckman in 2021 het essay ‘Over dorpelijkheid’, waarin hij de aantrekkingskracht van het dorpsleven tracht te vatten evenals het verzet tegen de oprukkende stad.¹ Braeckman stelt vast dat wie zichzelf vandaag nog een dorpeling noemt, vaak wijst ‘op verlies, op gemis, op iets ongrijpbaars dat dreigt verloren te gaan’. ‘Nostalgisch gemijmer, dat voortkomt uit een gebrek aan aanpassingsvermogen aan een veranderende wereld?’, vraagt hij zich af. ‘Misschien. Soms.’ Maar ook al wordt het dorp soms geassocieerd met enggeestigheid, het weerspiegelt wél de menselijke maat,

stelt Braeckman. Ook in steden ontstaan wijken met dorpse karakteristieken. Men gaat er naar de winkel en op café, er wordt een buurtwerking opgebouwd. Men tracht er zelfs ‘stedelijke dorpelijkheid te creëren met een rommelmarkt, kermiskoers of braderie’. Braeckman vraagt zich dan ook af hoe we die positieve dorpse waarden kunnen laten rijmen met de noodzakelijke verdichting van het dorp, zonder dat het ten onder gaat aan blinde bouwwoede. ‘Dat eengezinswoningen verdwijnen en plaatsmaken voor gebouwen die met minder ruimte aan meer mensen een onderdak bieden, hoeven we niet te betreu- ren’, stelt Braeckman. ‘Integendeel: het gaat zelfs terug naar het prille begin van het dorp, waar collectiviteit en samenhang essenti- eel waren.’ Maar ‘tegenover de klacht over de mogelijke teloorgang van het dorp, kunnen en moeten we creativiteit plaatsen.’ Zijn tekst is dan ook een appel ‘aan architecten, ontwer- pers, kunstenaars, politici, ecologen, psycho- logen, investeerders, dorpelingen, stedelingen en andere burgers’ om ideeën uit te wisselen ‘over de mogelijkheden die dorpen bieden voor cohousing, vergroening, alternatieve mobiliteit, hittewering en waterwinning, dierenwelzijn, tuinieren, kleinschalige kunst en cultuur, directe democratie, enzovoort’. En dit ‘vóór er opnieuw onherstelbare schade wordt aangericht’.

Het traject ‘Dorpelijkheid’ dat het Team Vlaams Bouwmeester de voorbije jaren heeft gelopen, leverde vanuit verschillende perspectieven heel wat stof voor dit debat. In deze krant blikken we terug en vooruit, met het vaste voornemen het gesprek te blijven voeren.

“Vallen de positieve dorpse waarden te rijmen met de noodzakelijke verdichting van het dorp, zonder dat het ten onder gaat aan blinde bouwwoede?”

© Michiel De Cleene

¹ Zie de bezoekersgids van de tentoonstelling ‘Dorpelijkheid’ (Brussel, 2022), pp. 16-23: <https://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/nieuws/tentoonstelling-dorpelijkheid-in-atelier-bouwmeester>

Mark Luyten / Thomas Verstraeten, *Zomeracademie in Balen* (2022) ©Michiel De Cleene

Een hypothetisch dorp vol verhalen

Zomeracademie strijkt neer in Balen

Kunnen kunst en gemeenschap samen een tijdelijk dorp bouwen? De Zomeracademie in Balen zoekt het uit.

In de Vlaamse literatuur en films wordt vaak een tweeledig beeld geschetst van het dorp. Nu eens wordt het naar voren gebracht als een symbool van rust en geborgenheid, een plek waar iedereen elkaar kent, waar de tijd trager lijkt te gaan en de natuur nabij is; dan weer als een beklemmende omgeving met (te) veel sociale controle en angst voor verandering. Kunstenaars Mark Luyten en Thomas Verstraeten willen weten of deze klassieke beelden nog hout snijden in een snel veranderende wereld. Of kan er een nieuw beeld ontstaan dat het dorp van nu kan weerspiegelen?

Op uitnodiging van het Team Vlaams Bouwmeester bouwden Luyten en Verstraeten met hun project *Zomeracademie in Balen* aan een denkbeeldige, tijdelijke kunstwerkplaats die het centrum van de gemeente voor even inpalmt en hertekent. De Zomeracademie presenteert zich niet als een traditionele school, maar als een artistieke werk- en ontmoetingsplaats die het sociale en ruimtelijke weefsel van de gemeente op een speelse manier door elkaar schudt en herstructureert. Balen wordt even een ander dorp: nomadisch, experimenteel, artistiek. Een plek waar kunst en gemeenschap elkaar kruisen en waar het dorp zelf het podium wordt.

De Zomeracademie is een kortstondige artistieke ingreep, verankerd in de realiteit van het dorp. De infrastructuur wordt ontleend aan wat al bestaat: een garage wordt workshopruimte, een klaslokaal een repetitiezaal, de lokale supermarkt een onverwacht podium. Bewoners stellen tuinen open voor kampeers, bieden logies aan in hun huis, delen de ontbijttafel met kunstenaars... Café De Post doopt zich voor de gelegenheid om tot *Café Des Arts* en de plaatselijke fanfares gaan aan de slag met een choreograaf met de dorpsstraten als decor.

Met deze ingrepen willen Verstraeten en Luyten niet zomaar 'kunst naar het dorp brengen'. Ze vertrekken van de premisse dat de definitie van 'het dorp' niet alleen bepaald wordt door sociale en ruimtelijke verbanden, maar ook door de verhalen die de bewoners voortbrengen. Vervolgens onderzoeken ze hoe artistieke interventies kunnen bijdragen aan de verbreding of bijstelling van die definitie. De Zomeracademie fungeert daarbij als een soort bijenkorf: een plek waar de sluimerende energieën van het dorp en de inwoners op de voorgrond kunnen treden en verbinding zoeken. Om die uitwisseling van artistieke energie op te wekken, zijn specifieke vormen van sociaal verkeer en uitzonderlijke ruimtelijke constellaties nodig. De Zomeracademie biedt hiervoor een forum.

Voorlopig bestaat de Zomeracademie enkel als een voorstel, een hypothese. Maar Luyten en Verstraeten maakten het voorstel tastbaar. Ze trokken door Balen met hun fototoestel, spraken met inwoners, verzamelden indrukken en beelden. Op basis van die visuele verkenning bouwden ze een maquette van een fictief en nomadisch dorp dat tijdelijk wortel schiet in het bestaande. De maquette toont niet alleen wat zou kunnen zijn, maar ook wat het dorp vandaag al is: een netwerk van plekken, verhalen en potenties.

Still uit de documentaire *Allures* van Nahid Shaikh (2022).

Allures

Het dorp als een mozaïek van ervaringen

Bij haar aankomst in het Oost-Vlaamse Sint-Maria-Oudenhove treft documentairemaakster Nahid Shaikh een dorp aan dat enigszins afwijkt van het beeld dat tijdens haar research werd geschetst: een plek met identiteit en een bruisend leven, idyllisch gelegen tussen de heuvels van de Vlaamse Ardennen. Het glooiende landschap is er zeker, maar ook de lintbebouwing die het dorp verbindt met de nabijgelegen stad Zottegem. Er is ook een dorpsplein met een kerk, maar dat wordt doorsneden door een grote verkeersas, wat regelmatig voor fileleed zorgt. Sint-Maria-Oudenhove is nog altijd een dorp maar dan één met stedelijk allures, of eerder een wijk met dorps allures. Shaikh vat post op het dorpsplein en zoekt het uit.

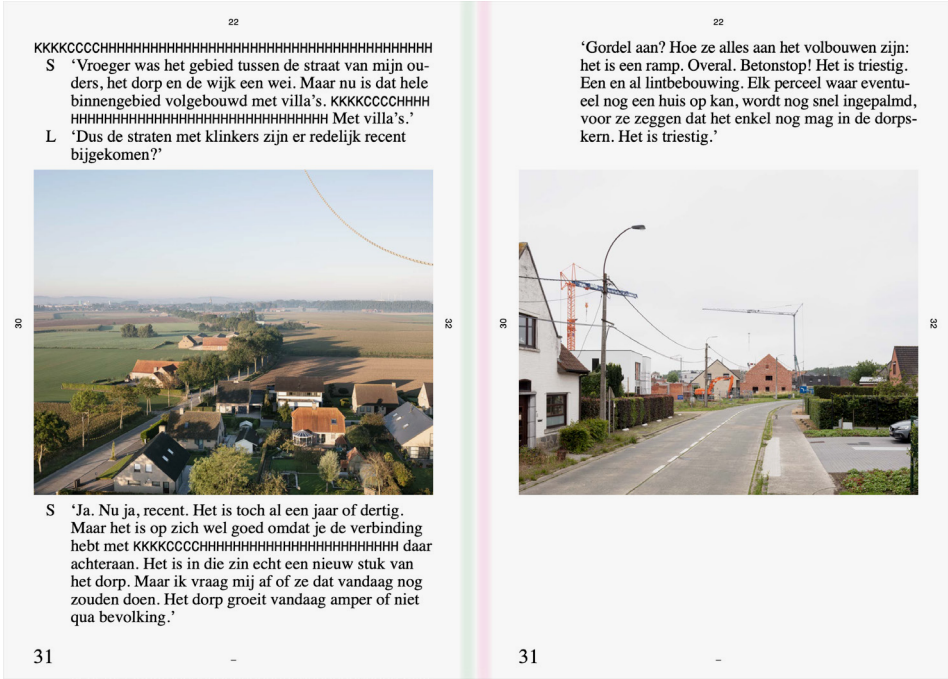
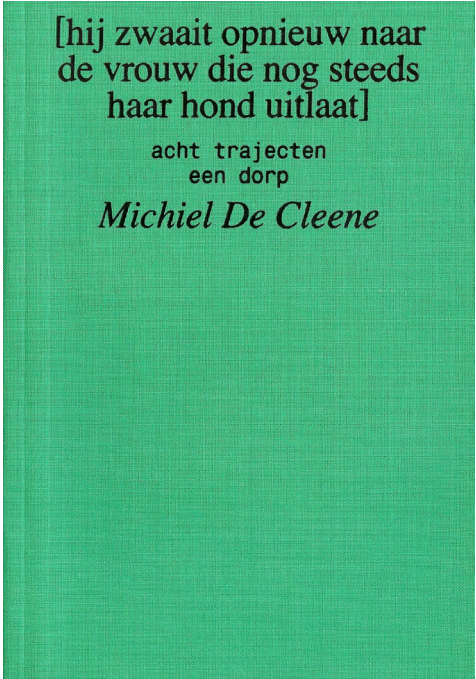
Ze ontmoet er bewoners die elk hun eigen band met het dorp hebben: een recent verhuisde vrouw, de laatste kloosterzuster, een inwijkeling en – onvermijdelijk – Dane, de voormalige cafébaas die als informele dorpsgids fungeert. In plaats van te regisse-

ren, observeert en registreert Shaikh wat ze ziet en hoort. Het resultaat is geen nostalgische ode aan het landelijke leven, maar een empathische blik op een plek vol tegenstellingen: het verkeerslawaai op de hoofdbaan dat doet denken aan een stad, de stilte achter de kerk, de vele auto's en de weinig bewandelde dorpswegels. Inwijkelingen komen er voor de rust, terwijl dorpingen klagen over het gebrek aan levendigheid. De mensen kennen elkaar nog, maar velen ook niet meer. Dane, de cafébaas, betreurt het verdwijnen van tradities. De kloosterzuster kent nog weinig mensen en rondwandelen op de oude kloostersite kan niet meer. Daar bevindt zich nu een nieuwe ontwikkeling omheind met een draad. Een gelijkaardige omheining is voor Dane en de plaatselijke postbode net de aanleiding om een praatje te maken over mensen die ze van vroeger kennen.

De bewoners spreken vaak over wat verdwenen is: tradities, verbondenheid, rust. Toch schemert ook zorg en liefde voor het dorp door in de verhalen. Zo vormt Shaikhs film een mozaïek van ervaringen en percepties. De verhalen zijn soms melancholisch, soms lichtvoetig, maar altijd menselijk. En telkens weer keert de vraag terug: is de liefde voor een plek, ondanks alles, niet precies wat het dorp tot dorp maakt?

Zaalzichten van de tentoonstelling 'Dorpelijkheid' in het Atelier Bouwmeester, 15.01-11.03 2022. Boven: de installatie van Michiel De Cleene. Onder: werk van Nahid Shaikh en Mark Luyten/Thomas Verstraeten. © Michiel De Cleene

Acht trajecten, één dorp

Michiel De Cleene maakt een gelaagd portret van het Vlaamse dorp

Wat maakt een dorp tot een dorp? Op uitnodiging van Vlaams Bouwmeester Erik Wieërs onderzocht architectuur- en landschapsfotograaf Michiel De Cleene het dorp als een narratief weefsel: een kruispunt van verhalen, bewegingen en landschappen.

Een dorp bestaat uit landschappelijke, stedenbouwkundige, sociale, natuurlijke en historische elementen. De specificiteit van die elementen en hun combinatie zorgen ervoor dat een dorp herkenbaar is als dit specifieke dorp, en niet als een ander dorp, noch als stad of gehucht. Maar is een dorp niet meer dan louter iets wat geografisch aan te duiden valt en zich onderscheidt aan de hand van oppervlakte, grootte of aantal inwoners? Is de wijze waarop het dorp functioneert als een verzamelplaats van verhalen niet even bepalend?

Op zoek naar het antwoord trok fotograaf Michiel De Cleene van dorp naar dorp en vergezelde hij diverse personen op hun dagelijkse trajecten: een veearts op ronde, een gepensioneerde vrouw op weg naar de winkel, een melkboer, een installateur van robotmaaiers, een architect op weg naar een werf, reizigers in een heteluchtballon of een lijnbus,

een stamgast op weg naar het café. Elk van hen beweegt op een andere manier en tegen een andere snelheid door of rond het dorp. Elk parcours werd fotografisch vastgelegd en in kaart gebracht. De verhalen onderweg werden zorgvuldig opgetekend.

Door beelden, verhalen en geografische gegevens over elkaar te leggen, ontstond een visuele montage van één imaginair dorp opgebouwd uit tientallen reële dorpslocaties. Het resultaat nodigt uit om het dorp niet louter geografisch te begrijpen, maar als een levend verhaal, geschreven door wie er woont, werkt en passeert. Met dit project laat Michiel De Cleene zien hoe fictie en realiteit elkaar kruisen in het Vlaamse dorpslandschap – net zoals de mensen die er dagelijks hun weg zoeken. Volgens De Cleene bestaat het hedendaagse Vlaamse dorp vooral in de hoofden van mensen – als een mix van nostalgie, romantiek, vooroordelen en pragmatische invullingen.

De zoektocht mondde uit in het boek *[hij zwaait opnieuw naar de vrouw die nog steeds haar hond uitlaat]* en een installatie in het Atelier Bouwmeester. Een ruime selectie van beelden werd daar gepresenteerd samen met een grote kaart van het fictieve dorp.

Door de QR-code te scannen kan je de volledige publicatie downloaden.

DORPE

W
ONE

Moorsele dorpsplein, *binnendorp*, Mumtaaz Viaene en Maëlle Turgeon

Herne stationsomgeving, *stationsverdichting*, Fien Mesens en Coen Schuckink Kool

“Hoe ziet het dorp van morgen eruit? En welke rol spelen ontwerpers in de zoektocht naar een nieuwe dorpse identiteit?”

Summerschool ‘Taferelen van dorpelijkheid’

In een tijd van klimaatuitdagingen, verstedelijking en ruimtelijke transitie staat het Vlaamse dorp onder druk. Toch schuilt er in deze veranderende context ook een kans: om dorpen niet enkel te beschermen, maar opnieuw vorm te geven als leefbare, toekomstbestendige plekken. Hoe ziet het dorp van morgen er dan uit? En welke rol spelen ontwerpers in de zoektocht naar een nieuwe dorpse identiteit? Met die vragen trok het Team Vlaams Bouwmeester in 2022 samen met studenten op ontdekkings-tocht tijdens de summerschool ‘Taferelen van dorpelijkheid’.

Op zoek naar dorpse kwaliteit
Na een oproep werden zestien studenten geselecteerd om in duo's aan de slag te gaan. Ze onderzochten hoe kernversterking, ont-harding, biodiversiteit, mobiliteit en klimaat hand in hand kunnen gaan met de ontwik-keling van een nieuwe dorpsidentiteit. Onder begeleiding van ontwerpers, kunstenaars en academici kregen ze twee weken lang de ruimte om toekomstmogelijkheden voor het dorp te verbeelden. Daarbij stond één vraag

centraal: hoe kunnen we dorpen niet enkel bewaren, maar ook herdenken als vitale, eigentijdse gemeenschappen?

Een canvas van beelden
Als uitgangspunt namen de studenten een beeldenreeks van Michiel De Cleene, die tijdens de zomer van 2022 acht dorpen fotografeerde: Herne, Moorsele, Sint-Katherina-Lombeek, Sint-Lambrechts-Herk, Sint-Maria-Latem, Tielen, Wevelgem en Zwalm. Hij richtte zich daarbij op ‘type-locaties’ – herkenbare plekken zoals het dorps-plein, de stationsomgeving, de steenweg, de dorpsstraat, de verkaveling en de dorpsrand. De beelden werden door de studenten geabstraheerd en gecombineerd tot nieuwe, fictieve taferelen. Ze fungeerden als canvas voor verdere ruimtelijke verbeelding: plekken waar nieuwe betekenissen kunnen ontstaan via verdichting, vergroening of herprogram-mering. Zo ontwikkelde elk duo een nieuw dorps-tafereel, dat laat zien hoe de maatschappelijke transitieopgaven een kans bieden om de dorpelingen te verbinden en hun dorp een nieuwe identiteit te geven. We zoomen hier in op twee van deze taferelen.

De stationswijk van Herne: tussen stad en platteland
Een van de opvallende projecten kwam van Fien Mesens en Coen Schuckink Kool, die de stationsomgeving van Herne onderzochten. Wat hen trof was de tegenstelling tussen open akkerland aan de ene kant van het

spoor en een nieuwe wijk-in-aanbouw aan de andere. De locatie werd door hen benaderd als een kans om verdichting te combineren met collectiviteit en natuur. In plaats van een anonieme verkaveling stelden zij zich een wijk voor waar alternatieve woonvormen, gemeenschappelijke tuinen en culturele activiteiten centraal staan. Hun beeld roept geen pasklare oplossing op, maar nodigt uit tot nadenken over wat dorpse verdichting kan betekenen.

Het dorpsplein van Moorsele: van parking tot ontmoetingsplek
In Moorsele, een deelgemeente van Wevel-gem, richtten Mumtaaz Viaene en Maëlle Turgeon hun blik op het dorpsplein en ontmoetingscentrum De Stekke. Hoewel het dorp een bruisend verenigingsleven kent, is daar in de publieke ruimte weinig van te merken: de meestal lege kerk, de overvloedige verharding en de dominantie van de auto's zorgen voor afstand. De studenten schetsten een cultuurgebouw – samengesteld en gere-cycleerd uit de trotse architectuurtaal van de culturele centra uit de jaren 1970 – omgeven door een pluktuin. Hier kunnen verenigingen samenkomen, evenementen plaatsvinden en kan de dorpsgemeenschap haar verbondenheid vieren. Het dorpsplein wordt opnieuw het kloppende hart van het dorp.

Van droom naar debat
De acht dorpsaferelen werden in septem-ber 2022 gepresenteerd in de vitrines van het Atelier Bouwmeester. Ze tonen hoe

maatschappelijke opgaven kunnen worden omgezet in kansen voor ontmoeting, zorg en verbondenheid – kernwaarden van het dorp. De projecten vormen geen blauwdrukken, maar uitgangspunten voor gesprek. Ze nodi-gen beleidsmakers, bewoners en ontwerpers uit om samen te reflecteren over het dorp van de toekomst.

“Dit is de betere kant
van de mindere kant
van het dorp.”

Uit de publicatie *[bij zwaait opnieuw naar de vrouw die nog steeds haar hond uitlaat]* van Michiel De Cleene, in het kader van de summerschool

“Modern met zadeldak.
Blokje. Fermette. Recht
tegenover de tractorwinkel.
Een jaar geleden keek je hier
de velden in.”

De interactieve workshop 'Dorpelijk wonen' waaraan architecten, dorpsactoren, beleidsmakers en omgevingsambtenaren deelnamen, sloot het Dorpelijkheid Festival af (november 2024).

“Hoe komen we tot architectuur die de charmes van het dorp verzoent met een denser woonmodel en de kwaliteit van het dorp kan herstellen of versterken?”

Acht cases, één traject: op zoek naar de figuur, het type en het beeld

Om beter te begrijpen hoe dorpelijk wonen er kan uitzien in dorpen die aan het transformeren zijn (denser, groter, diverser, drukker worden), werd een onderzoeks-traject uitgewerkt waarbij ontwerpers samenwerkten met lokale besturen en actoren uit de dorpen. Doel is nieuwe antwoorden te ontwikkelen voor concrete opgaven in dorpen. Acht dorpse cases werden onderzocht door vier ontwerpteams van architecten en stedenbouwkundigen.

Hoe komen we tot architectuur die de charmes van het dorp kan verzoenen met een denser woonmodel en hoe kunnen dergelijke projecten de kwaliteit van het dorp herstellen of versterken? Gaat het alleen over de uitdrukking of ook over verbinding met de publieke ruimte, het landschap en met elkaar? Het verdichten van dorpen is immers niet louter een wiskundige oefening. Ruimtebeslag terugdringen biedt tegelijk de kans om de eigenheid van het dorp te versterken, niet alleen in de architectuurtaal, maar ook in gebruiks- en omgangsvormen. Met dit traject willen we alternatieve vormen van gestapeld of aaneengesloten wonen ontwerpend onderzoeken.

Het ontwerpend onderzoek 'Dorpelijk wonen' is het derde luik van het traject 'Dorpelijkheid' dat het Team Vlaams Bouwmeester de voorbije jaren heeft gelopen. De vraag, hoe verdicht wonen in dorpen er kan uitzien, werd via drie invalshoeken ontwerpend benaderd: de figuur, het type en het beeld. De **FIGUUR** wordt onderzocht vanuit de

footprint van het project. Hoe schrijft het zich in in het dorpse weefsel, welke relaties legt het en hoe nodigen die uit tot een andere interpretatie en gebruik van publieke, collectieve en private ruimtes? Hoe past het ensemble in zijn dorpse context en welke mobiliteit levert dat op? Welke kansen biedt het parcours vanaf de straat tot de voordeur voor sociale interactie? Ook de relatie met de publieke ruimte en het integreren van alternatieve buitenruimtes maken het voorwerp uit van dit onderzoek.

Het **TYPE** betreft de configuratie van de woningen zelf. Voor wie is dit soort woningen bedoeld en past dat bij de huidige samenstelling van de bevolking? Hoe aanpasbaar zijn die woningen op lange termijn? Welke dynamiek lokken ze uit door hun schakeling en hoe spelen ze in op de rijkdom van publiek-private gradiënten om kansen voor ontmoeten te genereren?

Ten slotte nemen we het **BEELD** onder de loep: de architectuur. Waarin zit nu precies de eigenheid van het dorpse beeld? Is een nostalgische reflex het vertrekpunt voor de ontwikkeling van een vormtaal, of zijn er ook andere beelden om aan te refereren? Welke andere silhouetten kunnen bedacht worden om het dorp te laten evolueren? Er wordt onderzocht hoe de beeldtaal zich vriendelijk kan opstellen ten opzichte van de dorpse omgeving, om zo nieuwe woningtypes te ontwikkelen die beter passen in een dorpse context.

Om alternatieven te bedenken voor de huidige dorpsverdichtingen, werden ontwerpteams uitgenodigd om vrije denkoefeningen te maken, concrete opgaven aan te pakken en over de drie invalshoeken na te denken. Ze schipperen daarmee tussen realistische ingrepen en de vlucht vooruit, tussen herkenbaarheid en nieuwe inzichten. De bedoeling is niet om concrete oplossingen te vinden die morgen uitgevoerd worden, maar wel om een gesprek op gang te brengen en een bredere groep aan het denken te zetten. Daarom werd het onderzoekstraject gestruc-

tureerd rond meerdere workshops, waarbij telkens externe actoren deelnamen aan de discussie: andere ontwerpers, beleidsmakers, middenveldorganisaties, vergunningverlenende overheden en vastgoedexperten sloten aan, en naar het einde toe ook het brede veld van bewoners, activisten, architectuurcritici en studenten. Zo dient het onderzoekend ontwerp als basis om een maatschappelijk discours te voeren, dat uiteindelijk tot enkele nieuwe inzichten kan leiden, en vervolgens ook tot concrete projecten. Misschien gaat het dan eerst nog om pilootprojecten, en later om courante praktijk. Dat is althans onze ambitie met dit onderzoek 'Dorpelijk wonen'.

Op de oproep van het Team Vlaams Bouwmeester reageerden zo'n dertig lokale besturen en dorpse actoren. Ze kandideerden met concrete cases: dorpse woonopgaven waar ze dagelijks mee geconfronteerd worden en waarvan ze denken dat die misschien ook anders aangepakt kunnen worden. Vaak waren het gemeentebesturen en de lokale omgevingsambtenaren die zich meldden. Ze keken naar sleutelsites in hun dorpen, zoals grote oude hoeves die leegstaan, parkeerterreinen die bebouwd kunnen worden, binnengebieden met doorsteken enzovoort. Vaak is er al een visietraject gelopen – masterplannen, een Bouwmeester Scan of een DNA-van-het-dorp traject – en is het helder waar de versterking van het centrum kan plaatsvinden, maar nog niet de manier waarop. Soms zijn de voorstellen die lokale ontwikkelaars en hun architecten naar voor schuiven ondermaats en is een meer proactieve aanpak nodig om de gewenste kwaliteit te realiseren, al dan niet via onderhandelingsstedenbouw. Deze opdrachtgevers hebben nood aan nieuwe inzichten en voorbeelden die beter illustreren welke woonkwaliteiten zinvol zijn in hun dorp en hoe nieuwe projecten voor het hele dorp meerwaarde kunnen genereren.

Op andere plekken nemen lokale bewoners, actiegroepen en verenigingen het initiatief. Een dorpsraad die actief wil meedenken over hoe het dorp evolueert, wat hij zelf kan doen en welke bijzondere plekken aandacht verdie-

nen. Of een kerkraad die een leegstaande eigendom niet zomaar wil verkopen voor de grondwaarde van een appartement, maar ook een meerwaarde voor het dorpse samenwonen wil realiseren.

Soms zijn het ontwikkelaars en grondeigenaars die het initiatief nemen. Ze beseffen dat een breder ontwerpend onderzoek kan helpen om het potentieel van een site in het dorp beter te begrijpen en dus ook de grondprijs juist in te schatten, of vlottere vergunningsprocedures te doorlopen. Wat de motivatie ook is, er is alvast een brede interesse vanuit diverse dorpse actoren om kennis over dorpelijk wonen te ontwikkelen en alternatieven te vinden voor de woonopgave in het dorp.

Uit de inzendingen kozen de projectregisseur en het Team Vlaams Bouwmeester acht cases die inhoudelijk (verschillende opgaven), geografisch (diverse types dorpen) en qua opdrachtgeverschap (verschillende types initiatiefnemers) voldoende aanleidingen bieden om ontwerpvragestukken te ontwikkelen. Ze werden gegroepeerd rond vier thema's, met telkens twee cases die het vraagstuk net iets anders kaderen.

Erfgoedwonen in Olsene en Grasheide (2)
In beide dorpen staat een bijzondere woning leeg. De oude pastorie en schoolmeesterswoning namen tot voor kort een belangrijke positie in in het dorpsweefsel, niet enkel omwille van de architecturale erfgoedwaarde, maar ook omwille van de functie. Pastoor en schoolmeester genoten een zeker aanzien in het dorp. Hun woningen vervulden ook een publieke functie als plek voor onthaal, overleg en consultatie. Wat kunnen deze plekken vandaag nog betekenen als ankerplekken voor dorpelijk wonen?

Wonen naast de kerk in Wijnegem en Beigem (4)

In beide cases ligt het projectgebied naast een kerk met parochiezaal, met daarnaast een ongedefinieerde open ruimte, de ene al wat groener dan de andere. In dorpen die in de

Tijdens het ontwerpend onderzoek spraken ontwerpers, opdrachtgevers en experts uit diverse domeinen over de figuren, types en beelden van dorpelijk wonen

invloedssfeer van de stad liggen is de vastgoedddruk op dat soort centrumplekken naast de kerk hoog, met ‘verappartementisering’ tot gevolg. Wijnegem en Beigem zijn zo’n dorpen, het ene in het Antwerps grootstedelijk gebied, het andere in de Vlaamse rand rond Brussel. Het ene dorp heeft een historische kerk, enkele oude hoeves en een structuur van driehoekige historische driesen; het andere dorp ziet eruit als een voorstad, waar in het hart van het bouwblok een modernistische kerk en parochiecentrum een van de laatste groene plekken in het weefsel aankondigen. Kan het herdenken van het wonen vlakbij de kerk een alternatief opleveren voor de banale ontwikkelingen die we rond vele kerkpleinen in Vlaanderen zien, en misschien ook een kans om landschappelijke kwaliteit toe te voegen?

Wonen in het binnengebied in Niel en Vlimmeren (1)

Hoe kan je een binnengebied in het hart van het dorp invullen zonder dat het oorspronkelijke grote bouwblok gewoon opgeknipt wordt in kleinere bouwblokken? Kan hier een collectieve of publieke ruimte ontstaan, waarbij het wonen net iets anders geschikt wordt dan langs een klassieke straat? Beide cases nodigen uit tot nadenken over de mobiliteit en het wonen in relatie tot de stedenbouwkundige figuur. De herontwikkeling van een

dorps binnengebied kan het bouwblok zelf herstructureren en in die zin een ruimtelijke en maatschappelijke meerwaarde bieden voor het bouwblok zelf, en bij uitbreiding het hele dorp.

De ontwikkelaar in Zele en Ottenburg (3)

Beide dorpscases gaan uit van een ontwikkelingsvraagstuk, waarbij gekeken wordt naar private partners om een woonproject te realiseren en op die manier ook wat maatschappelijke meerwaarde toe te voegen: een sociaal woonaanbod, een publieke parking, een doorsteek, een park, een kinderkribbe, enzovoort. De dorpen verschillen sterk qua schaal en dynamiek, maar beide opgaven zijn niet zo verschillend. Centraal staat hier de vraag of ontwikkelaarsdynamieken niet alleen maar verdichting kunnen realiseren, maar ook andere kwaliteiten kunnen opleveren. Dat kan gaan over wonen voor specifieke doelgroepen die anders uit de boot vallen, het toevoegen van voorzieningen die de overheid zelf niet meer kan aanbieden of het testen van nieuwe, misschien betaalbare eigenheidsmodellen.

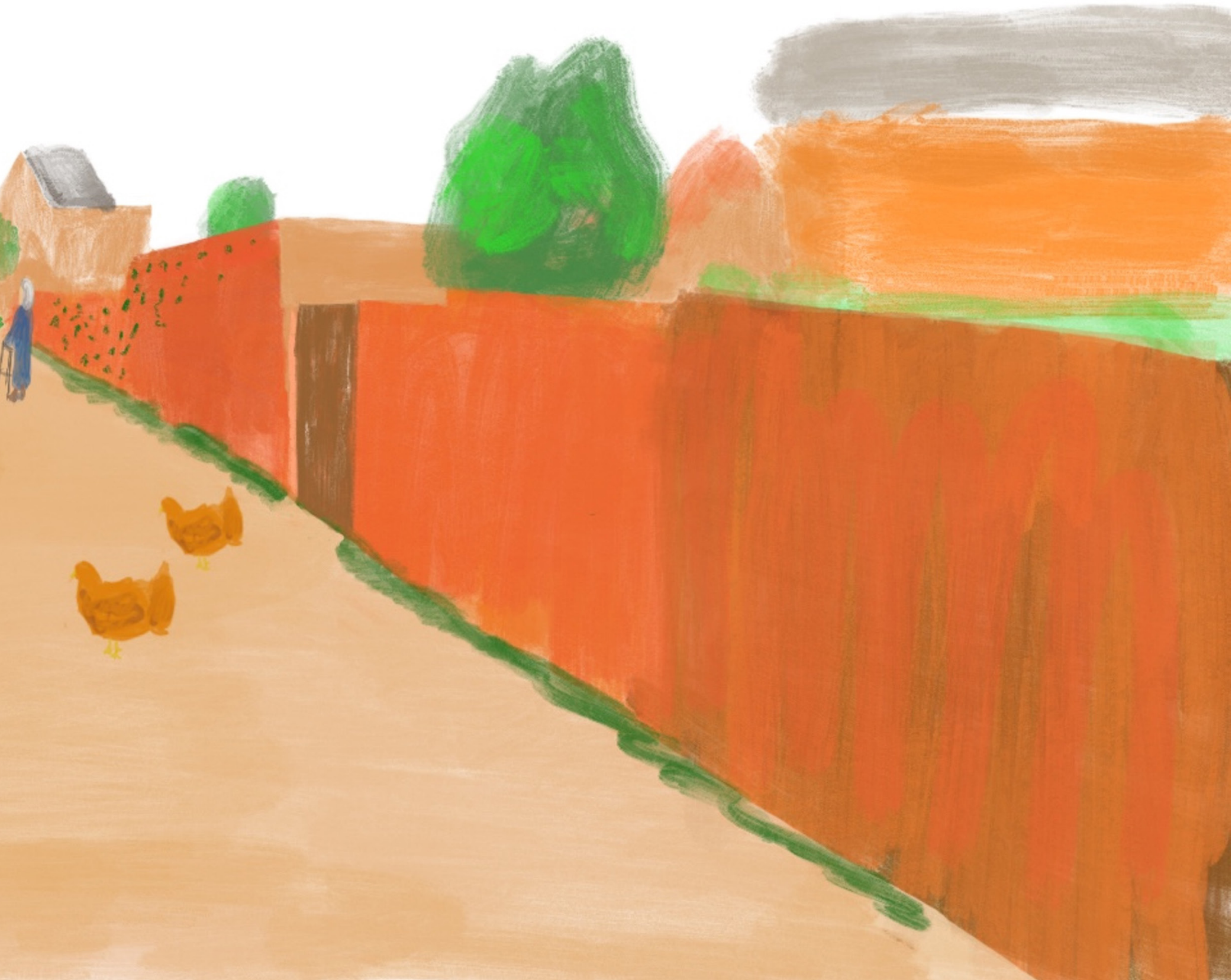
De geselecteerde ontwerpteams en de acht dorps cases werden aan elkaar gelinkt door het Team Vlaams Bouwmeester, zodat de opdrachtgevers en onderzoekers in dialoog konden gaan. Het traject werd vervolgens

gestructureerd in interne en collectieve sessies. Interne sessies per team dienden om de concrete vragen en uitdagingen van elke case te bespreken, telkens met de partners van de tweeling-case als extra klankbord. De collectieve sessies dienden om als groep over de cases heen in dialoog te treden. Drie workshops werden georganiseerd om de voortgang van de onderzoeken met zowel ontwerpers, opdrachtgevers als externe experts te bespreken. Bij elke sessie werd de kring wat verbreed: van rechtstreeks betrokken partijen en ontwerpers en onderzoekers die al met dezelfde thematieken bezig zijn, tot hogere overheden, verwante disciplines en dorpsactoren. De laatste sessie werd bedacht als een brede, interactieve workshop waarbij de ontwerpteams met een brede groep van dorpsbewoners, studenten, architectuurcritici en initiatiefnemers van niet geselecteerde cases in debat traden. Het resultaat van al die stappen is samengebracht in deze dorpskrant, en een documentaire die je kan bekijken door de QR-code te scannen.

“Het woonhof
verbindt kerk en
open ruimte.”

“Zitmuurtjes langs de
doorsteek vormen een
aanleiding voor ontmoeting.”

Waar de doorsteek toekomt aan het plein voorziet de architectuur een tuinmuur en een plint met een bank om het ontmoeten te ondersteunen.”

1.

Van een inbreiding kan het hele dorp beter worden

In Niel en Vlimmeren nam het team AE architecten – Maat-ontwerpers twee binnengebieden onder de loep. Ze onderzochten hoe een herstructurering het bouwblok leesbaarder kan maken en een meerwaarde kan bieden, niet enkel voor de bewoners wier achtertuinen aan het binnengebied grenzen, maar voor het hele dorp. Ondanks de verschillende ruimtelijke en demografische contexten delen beide dorpen de ambitie om vanuit het binnengebied het dorp te versterken en in te spelen op de maatschappelijke en ruimtelijke behoeften. De transformatie is dus een manier om een woonmilieu te installeren dat verbinding zoekt met het dorp, het weefsel structureert, groene ruimte en publieke functies verbindt en ontmoeting stimuleert.

Groter en kleiner wonen in het dorp

Ooit vooral bekend om zijn historische baksteennijverheid, ligt het sterk verdichte Niel nu vooral in de stedelijke invloedssfeer van Antwerpen. De dorpskern bestaat voornamelijk uit aaneengeschaalde arbeiderswoningen die aantrekkelijk zijn voor starters, maar minder voor grote gezinnen. De transformatie van het binnengebied heeft tot doel kwalitatieve gezinswoningen toe te voegen, zodat ook grotere huishoudens in het centrum van

Niel kunnen blijven wonen. Daarnaast wordt de wijk gekenmerkt door de afwezigheid van (publiek) groen. Het team nam dit mee in het ontwerp en herdacht het binnengebied als een groene publieke ruimte om de sociale interactie te bevorderen en bij te dragen aan de levenskwaliteit van nieuwe en huidige buurtbewoners.

Vlimmeren, aan de rand van Turnhout, heeft een kleinere dorpskern met een aantal winkels en voorzieningen. Hier is de gemeente op zoek naar een ontwikkelingsperspectief voor zowel publieke als private gronden, met aandacht voor betaalbaar wonen en ontmoeting. Het binnengebied ligt in een poreus bouwblok nabij het dorpsplein, tussen de Kerkstraat en een verkavelde woonwijk die weinig verbinding maakt met de historische dorpsstructuur. Gezien de vergrijzing en gezinsverdunding is er een groeiende behoefte aan compacte woningen voor ouderen en kleine huishoudens die in het dorp willen blijven wonen, maar het vandaag met te grote woningen moeten stellen. De herontwikkeling van het binnengebied in Vlimmeren moet resulteren in een divers woningaanbod dat bijdraagt aan de kwaliteit van het dorpsplein, waarbij nieuwe doorsteken tussen de verkavelingswijken en de sportvelden worden voorzien.

De doorsteek als ontmoetingsplek

Beide projecten tonen het belang van doorwaadbare bouwblokken, waarbinnen een aaneenschakeling van publieke, semi-publieke en private ruimtes het ontmoeten op diverse manieren faciliteert. In Niel heeft het bouwblok een sterk aaneengesloten buitenrand en een ongedefinieerd binnengebied vol parkeerplaatsen. De ontwerpers stellen voor om met een woonontwikkeling rondom

een rechthoekige publieke binnenplaats een nieuwe, duidelijke structuur toe te voegen. Nieuwe private en collectieve tuinen vormen een tussenfiguur en creëren ademruimte en extra kwaliteit voor zowel de woningen in de schil als de nieuwe woningen in het binnengebied. Deze tussenfiguur is een schakeling van private en gedeelde functies zoals (moes) tuinen, een speelbos of een boomgaard waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten. De doorsteken doorheen het binnengebied worden opgeladen met kleine ontmoetingsinfrastructuren.

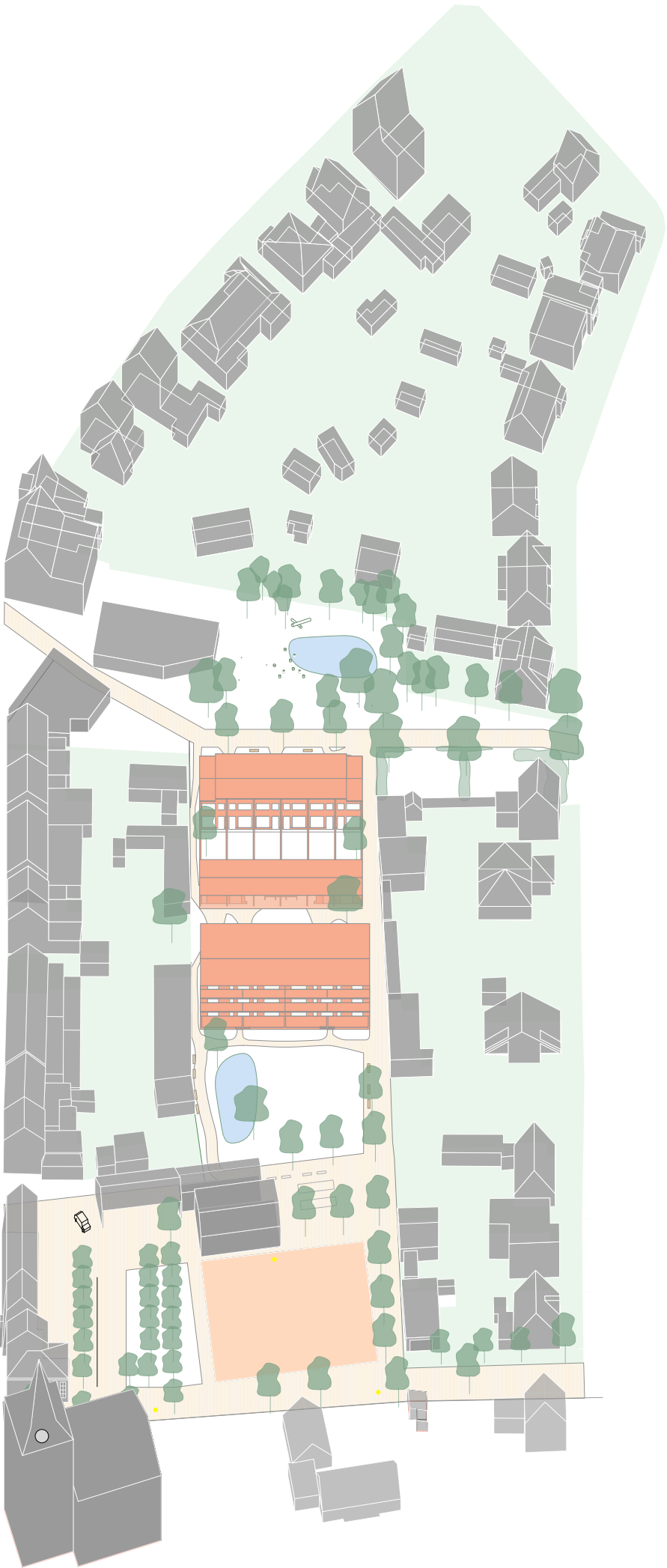
In Vlimmeren maakt het ontwerpteam een andere beweging door een sterke bouwblokfiguur te ontwerpen in het midden van het binnengebied. Hier maken de nieuwe woningen het bouwblok niet af, maar vormen ze op zichzelf een nieuw ensemble dat in dialoog treedt met de wat luchtiger rand van het oorspronkelijke bouwblok. Door te kiezen voor parkeren aan de rand blijven de doorsteken vrij voor het dorpsse ontmoeten: passanten op weg naar de kerk of het speelveld, bewoners die elkaar treffen bij de gemeenschappelijke tuinberging of samenkomen op de park-loggia, enzovoort.

De overgang naar het wonen

Om tegemoet te komen aan de demografische evolutie wil men met beide cases het bestaande woonaanbod diversifiëren. In Niel ontwerpen de architecten voornamelijk ruimere gezinswoningen, terwijl Vlimmeren vraagt om meer compacte een- of tweeslaapkamerappartementen. In beide gevallen gaat er bijzondere aandacht naar enerzijds het ontwerp van de appartementen en woningen zelf, en anderzijds naar de collectieve ruimte die ze aaneenschakelt. Naar analogie met een portiekwoning worden de traphallen

opengemaakt waardoor ze visueel in verbinding staan met de collectieve ruimte. In Niel heeft elke woning een relatie met de publieke binnenplaats en worden de private tuinen geschakeld aan de collectieve ruimte. In Vlimmeren wordt de relatie tussen de open traphallen en het park nog versterkt doordat sommige appartementen als galerijwoningen zijn opgevat. De zuidelijke gevel wordt verlevendigd met doorlopende terrassen, die als een gemeenschappelijke loggia of veranda dienstdoen. Aan de noordzijde organiseert het project een centrale toegang via de collectieve tuin, waar zowel achterdeuren als inkompartijen en open traphallen op uitgeven. Samen met de private tuinen of terrassen voor elke woning levert dit een gelaagde ruimtelijke ervaring die de overgangen tussen het individuele wonen, het collectieve en het private structureert.

De oefening om dorpelijk wonen als inbreiding vorm te geven levert een aantal nieuwe planfiguren op. Zonder te vervallen in de klassieke verkaveling of het inplanten van plompe appartementsgebouwen die veel in- en uitkijk in de bestaande achtertuinen genereren, gaat het team AE architecten – Maat-ontwerpers aan de slag met een meer genuanceerde schikking van volumes, tussenfiguren, doorsteken en bouwranden. Deze schikking houdt het midden tussen afgelijnde vormen en verweven open en bebouwde ruimtes, waarbij men bewust reageert op de achterkanten van de bestaande woningen in de schil. Samen met de gelaagde overgangen tussen publieke, collectieve en private ruimte ontstaat een kwalitatief nieuw woonmilieu dat ook voor de rest van het dorp een betekenisvolle plek kan worden.

De dwarse schikking van de nieuwe ontwikkeling in Vlimmeren vermijdt inkijk in bestaande tuinen en gaat een relatie aan met het buurtpark en de groene doorsteek.

Het centrale rechthoekige groene plein voegt in het hart van het bouwblok in Niel een nieuwe ontmoetingsplek toe én genereert een bijzondere tussenfiguur van achtertuinen, doorsteken en collectieve tuinen.

Locatie
Niel en Vlimmeren
Team
AE architecten – Maat-ontwerpers
Opdrachtgever
Igean, Gemeente Beerse

De ommuurde voortuinen vormen een zachte overgang tussen de private voortuin en de collectieve hoven.

2.

Huizen met een verhaal

Wat kunnen de woningen van de voormalige pastoor, vertrokken schoolmeester en overleden dokter vandaag nog betekenen? Die bijzondere huizen vind je wel in alle dorpen terug, maar kan je ze ook wegdenken? Soms is hun erfgoedwaarde beperkt, maar hebben ze een bijzondere betekenis door de publieke en maatschappelijke rollen die ze ooit vervulden. Met die kwesties ging Team Agmen – Studio Thomas Willemse aan de slag in Olsene en Grasheide, op twee sites waar respectievelijk een verlaten gemeenteschool met aanpalende woning en een nagenoeg leegstaande originele pastorijswoning staan. Zowel in Olsene als in Grasheide werd gezocht naar manieren om deze gebouwen, mét hun geschiedenis in het achterhoofd, te integreren in een nieuwe woonontwikkeling, en meteen ook de dorpskern te versterken.

Het dorpspatrimonium beheren

In Olsene gebruikt de gemeente Zulte het eigen patrimonium als hefboom om proactief de ruimtelijke kwaliteit te bevorderen. Ze wil inzicht krijgen in de verdichtingsmogelijkheden van een perceel waarop een verlaten gemeenteschool met aanpalende woning leegstaat. De naburige private percelen hebben ook nog ontwikkelingspotentieel. Het ontwerpteam overschouwde daarom zowel de publieke als de private gronden, om zo een globaal ontwikkelingsperspectief op te maken. Dit schept de beste kansen om

het netwerk van trage verbindingen verder uit te bouwen en het groen te vrijwaren. De gemeente wil met het ontwerpend onderzoek het pad van de onderhandelingsstedenbouw bewandelen en in dialoog met de private eigenaars tot een samenhangend toekomstplan komen.

In Grasheide was het de kerkraad die reageerde op de projectoproep van het Team Vlaams Bouwmeester. Als eigenaar van de pastorijs wil ze onderzoeken hoe het gebouw een kwaliteitsvolle nieuwe invulling kan krijgen wanneer het niet langer zal dienstdoen als administratieve plek voor de kerk. Ze kiest er uitdrukkelijk voor om het gebouw een publiek karakter te geven en te gebruiken als ontmoetingsplek. Tevens wil ze de relatie met het achterliggende landschap versterken.

Statige woningen komen veel voor in Vlaamse dorpen. Ze zijn vaak goed gelegen: in de kern, vlakbij voorzieningen en omgeven door een grote tuin. Daardoor hebben ze ook te maken met vastgoeddruk. De ontwerpers onderzochten hoe zo'n bijzondere woning met grotere of kleinere erfgoedwaarde een anker kan zijn in de dorpskernversterking, en of ruimtelijk rendement kan worden verzoend met het behoud van de symbolische waarde of sociale functie van dergelijke huizen.

Patroon van hoven en velden

De ontwerpers vertrekken van een historische lezing van het dorp, met de oorspronkelijke kern en de belangrijke hoven in het landschap. Die (woon)hoven boden bescherming tegen water en wind door walgrachten met bomenrijen, en stonden in direct contact met de landbouwpercelen eromheen. Later kwamen daar de linten en verkavelingen bij. De vraag is of de typologie van het woonhof opnieuw kan worden ingezet. Wat als we een nieuw soort (woon)hoven kunnen bedenken

die het mogelijk maken om én te verdichten én open ruimte te bewaren?

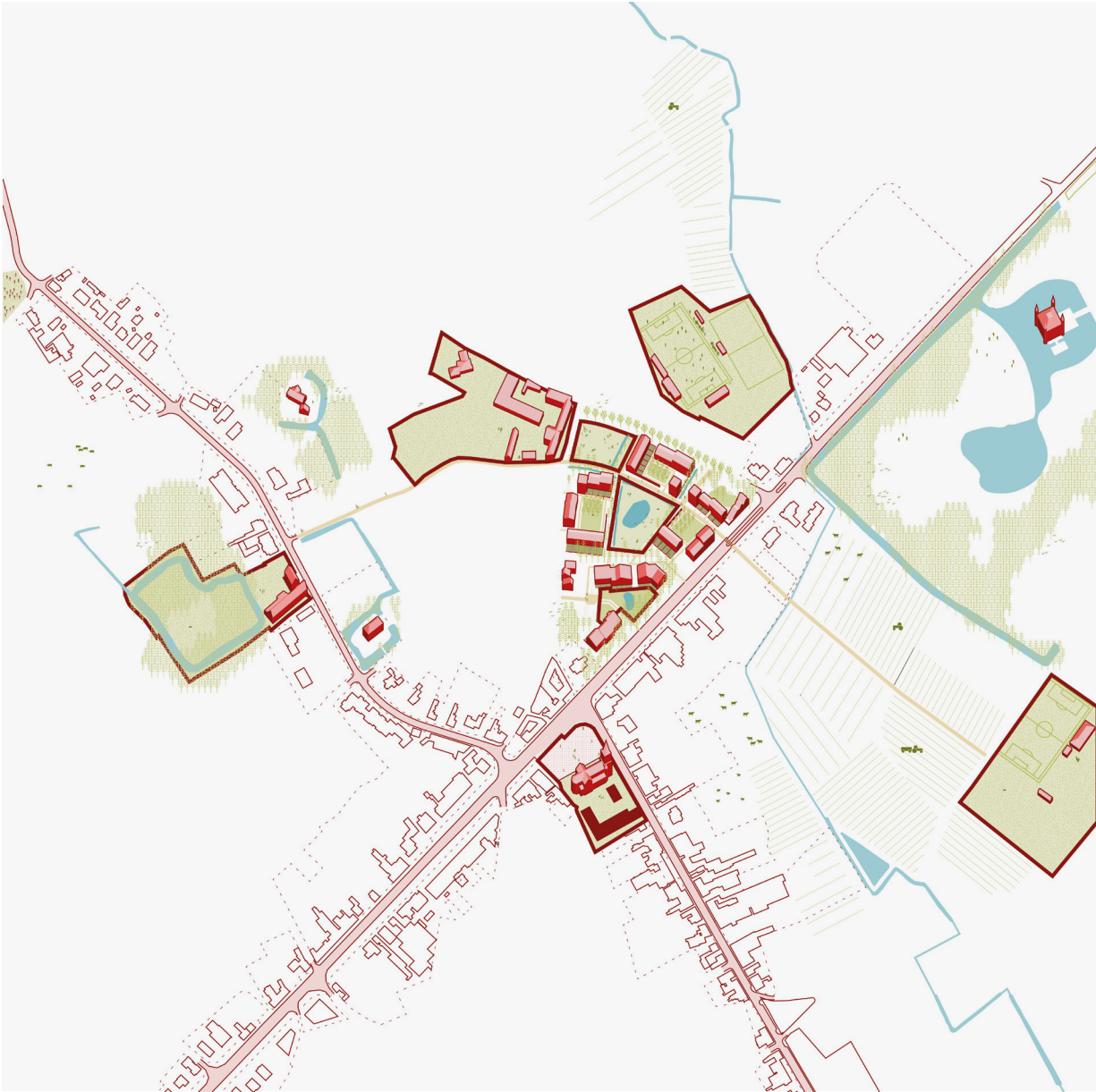
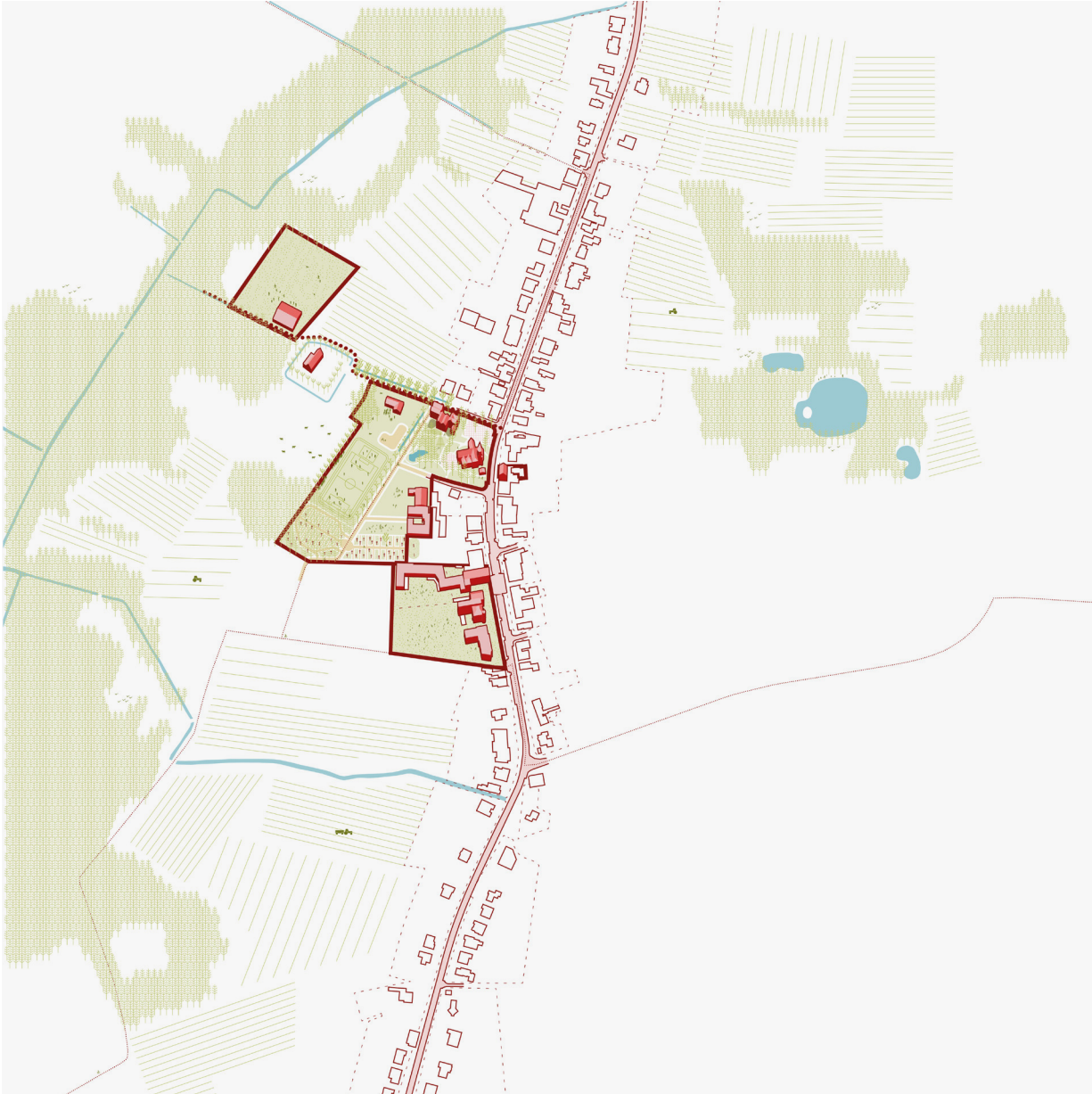
Het patroon van hoven en dorpsakkers, met daartussen woonrijen, boomlinten en grachten levert een eigen dorps patroon op. Zo dient een buurtweide in Olsene als groen voorplein voor de school en vormt het een alternatief voor het harde gemeenteplein en parkeerterrein. Centraal in de ontwikkeling kan de waterweide het water van de aangrenzende hoven via de walgrachten verzamelen. Samen flankeren de weiden de nieuwe, zachte verbinding tussen de steenweg en de school. Rond de binnenhoven en boomgaarden, die publiek toegankelijk zijn maar vooral door de bewoners zelf worden gebruikt, is een verscheidenheid aan woontypologieën geschakeld. Geïnspireerd door het begijnhof krijgen de eengezinswoningen hun voordeur langs een ommuurde, zuidgerichte voortuin, die de zachte grens maakt tussen de voorkamer en de publieke doorsteek. In de torenvolumes, die een herkenbare kop geven aan het binnenhof, bevinden zich collectieve woningen voor ouderen. De gerenoveerde schoolmeesterswoning zal samen met een nieuw volume aan de steenweg een kinderdagverblijf huisvesten en bestendigt zo de sociale functie voor de gemeenschap van Olsene. De dorpse architectuur die de ontwerpers voorstellen varieert op de herkenbare beeldtaal van het historische dorp met hellende daken, langgevels en hier en daar een boog. Het project organiseert afwisselende relaties tussen de private tuinen, de collectieve hoven, de voortuinen, de terrassen en de publieke doorsteken.

Wonen aan het hof

In Grasheide is de pastorijs met haar tuin een belangrijke schakel in de cluster van bijzondere plekken die het leven in het dorp tekenen. Ernaast vind je de lokalen van de

jeugdbeweging, het gemeenschapslokaal, de school, de kerk en enkele voorzieningen. En dat vlakbij de beekvallei en het open landschap met zijn netwerk van wandelpaden. De pastorijs tuin maakt op dit moment geen deel uit van dit geheel. Door het openen van de pastorijs tuin en de vergroening van het kerkplein ontstaat een groot hof voor Grasheide waarrond alle functies samengebracht zijn en waarbij de vallei tot in het centrum voelbaar wordt. De pastorijs kan een nieuwe betekenis krijgen door er, in samenspraak met lokale organisaties en de gemeente, kleinschalige wooneenheden voor ouderen of jongeren met een bijzondere zorgbehoefte te voorzien. Ook is er een ruimte voor verenigingen. Twee nieuwe volumes bouwen verder op het klassieke beeld van de pastorijs woning met bakstenen puntgevels en positioneren zich rond een collectieve patio, waar het aankomen en ontmoeten ongedwongen kunnen plaatsvinden. Zo wordt de oude pastorijs een ontmoetingsplek.

Net als in Olsene schikken de ontwerpers het wonen ook in Grasheide zorgvuldig volgens een gradiënt van publieke naar private ruimte, met tussenin enkele bijzondere momenten (semipubliek, semiprivaat) die het collectieve gebruik versterken. De trage route, het pad en de passage schakelen de woonhoven zo aan elkaar dat er verrassende patronen ontstaan die de dorpse omgangsvormen stimuleren: binnenlopen via de achterdeur, de voortuin als ontmoetingsplek, praten over de haag of tuinmuur, doorsteken naar een ander binnenhof, je fiets achterlaten bij de tuinmuur,... Meer nog dan de beeldtaal van de architectuur die zich in het dorp inschrijft, zit de dorpse woonkwaliteit vervat in die genuanceerde schakeling van voor-, zij- en achterkanten tussen hof en woning.

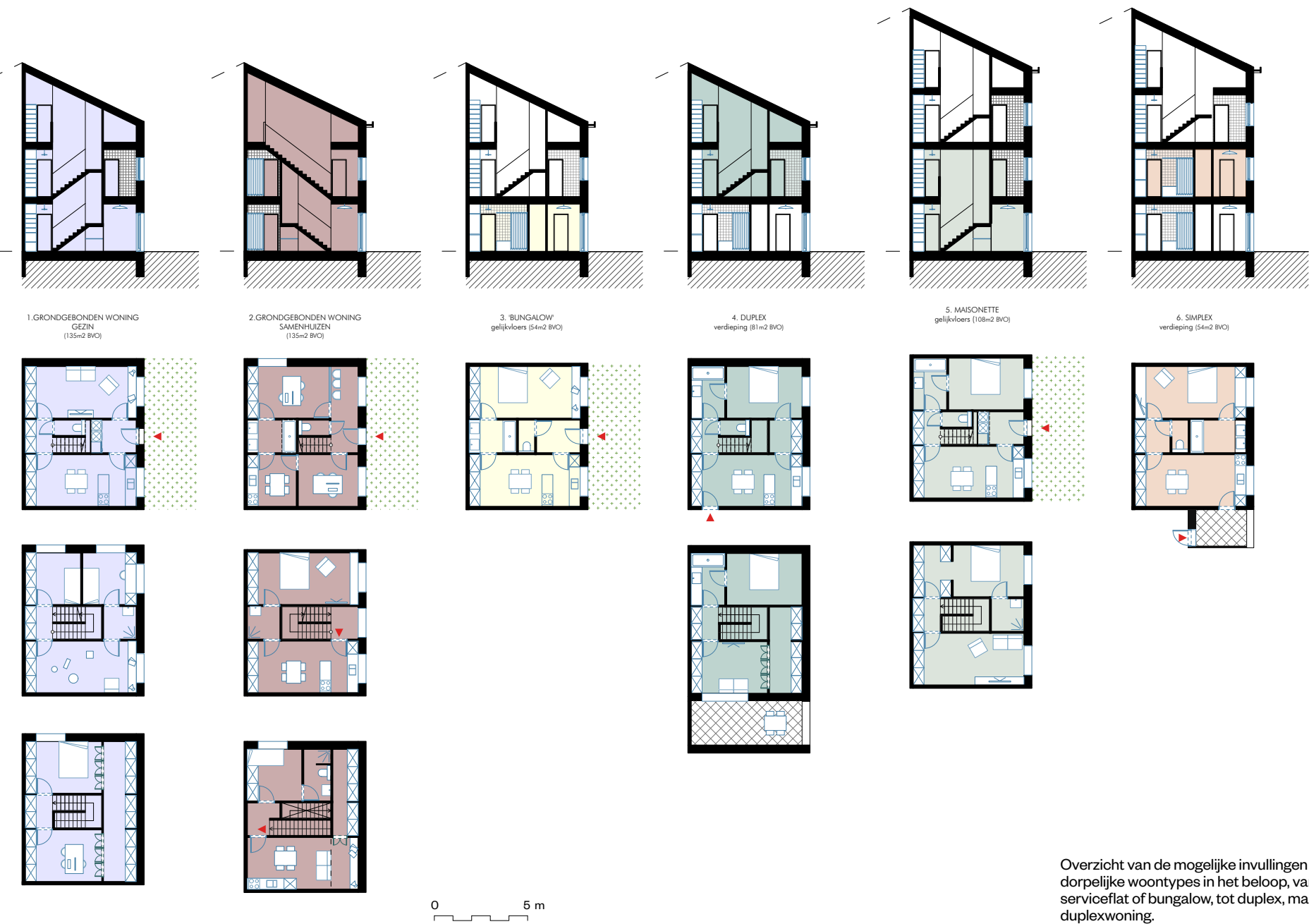
In Grasheide wordt de pastortuin omgevormd tot een publieke hof die schakelt tussen de vallei en de dorpsstraat én past in een sequentie van dorps voorzieningen (boven). Het patroon van hoven en dorpsweides structureert de invulling van de open ruimte naast de invalsweg en levert een genuanceerd spel van voor- en achterkanten op (onder).

Locatie
Grasheide en Olsene
Team
Agmen – Studio Thomas Willemse
Opdrachtgever
Kerkraad Grasheide en Gemeente Zulte

Volumetrische compositie van oude en nieuwe architecturale elementen.

Overzicht van de mogelijke invullingen van de dorpelijke woontypes in het beloop, van kleine serviceflat of bungalow, tot duplex, maisonnette en duplexwoning.

3.

De stad zijn beluik, het dorp zijn beloop

In Ottenburg en Zele gingen de ontwerpers van Havana aan de slag met sites waar ontwikkelaars aan zet zijn. Gewoonlijk wordt bij zo'n project een grondwaarde bepaald op basis van het aantal wooneenheden dat er gerealiseerd kan worden. Of dat ook meerwaarde oplevert voor het dorp, en of alle doelgroepen op die manier bediend worden, valt te betwijfelen. Waar vinden alleenstaanden, ouderen of eenoudergezinnen een betaalbare woning in het dorp? Het antwoord van Havana is het 'beloop': een nieuwe typologie van compacte, eenzijdig georiënteerde maar uitbreidbare woonunits die rug-aan-rug rond erven zijn geschikt.

Vicieuze cirkel
De huidige vastgoedmarkt wordt, zeker ook in de dorpen, beheerst door ontwikkelaars die een verkoopbaar product willen aanbieden dat maximale winst oplevert. Ze mikken hiervoor bij voorkeur op de meest kapitaal-krachtige gezinnen. Het resultaat is een woningaanbod dat zich toespitst op het kern-gezin (tweeverdieners die op zoek zijn naar een huis met drie slaapkamers en een tuin) en het (bijna) gepensioneerde koppel (dat op zoek is naar een appartement met twee slaapkamers). Die houding staat innovatie in

de weg: er wordt enkel gebouwd wat zich al bewezen heeft op de vastgoedmarkt. Willen we kwaliteitsvol dorpelijk wonen mogelijk maken voor alle bewonersgroepen, dan moet die vicieuze cirkel doorbroken worden, zo redeneert Havana.

Maar wat kan architectuur hierin betekenen? Door pasklare ideeën over privacy, eigendom en grenzen los te laten, moet het mogelijk zijn het dorpelijk wonen heel anders te benaderen, het collectieve meer plaats te geven en meer dorp te verkrijgen voor alle gezinstypes. De ontwerpers zochten hiervoor inspiratie in een vertrouwde stedelijke typologie: het beluik.

Beluik en beloop
Het beluik is een gesloten bouwvorm die wordt gekenmerkt door compactheid, betaalbaarheid, clustering, een gemengd bewoners-publiek en een belangrijk aandeel collectieve ruimte. Het rug-aan-rug bouwen is ingegeven door economische noodzaak, maar biedt onmiskenbare voordelen op het vlak van energiezuinigheid en sociale controle. Daartegenover staan uitdagingen op het vlak van privacy en zonnetoetreding.

Havana onderzocht hoe het model van het beluik, mits een beperkt aantal gerichte aanpassingen, kan worden toegepast in Ottenburg en Zele. Zo kan een beluik in een dorpe context, waar de publieke ruimte minder onder druk staat, wel doorwaadbaar zijn: het beluik wordt een 'beloop'. De beloopwoningen zijn grondgebonden woningen, met maar één gevel en één buitendeur op het erf. Met een compacte, private voortuin die als buffer fungeert tussen de woning en de doorsteek en met een privaat dakterras krijgen de bewoners een minimum aan private

buitenruimte. De ontwerpers schakelen de beloopwoningen in groepen van acht die in één keer gebouwd worden. Dit zorgt voor voldoende kritische massa om fietsenstalling, afvalberging, riolering, waterhuishouding en mogelijk ook technieken collectief te organiseren.

De beloopwoning is levensloopbestendig. Ze is immers flexibel aanpasbaar naargelang van de woonbehoefte. In haar totaliteit kan ze gebruikt worden als een rijwoning van 135 m², maar ze kan ook opgedeeld worden in kleinere entiteiten: assistentiewoning, eenslaapkamerflat, duplexappartement of maisonnette.

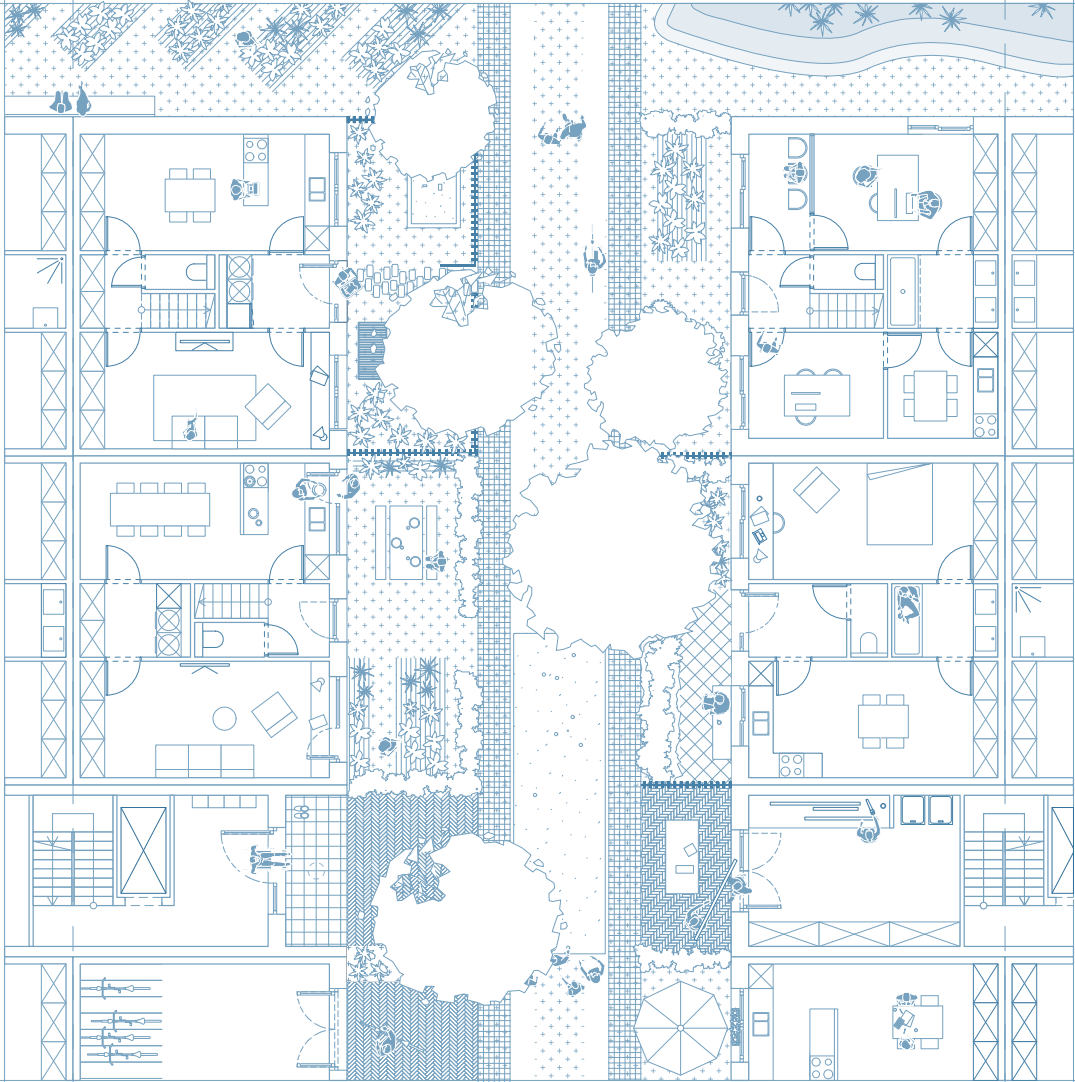
Erfpacht als sleutel tot betaalbaarheid
In het kader van dit ontwerp onderzoek had Havana ook aandacht voor de financiële kant van het verhaal. Rekening houdend met de klassieke bouw- en grondprijzen en gangbare risicoanalyses blijkt het niet eenvoudig om compact en betaalbaar wonen in de markt te zetten. De ontwerpers pleiten voor het opzetten van pilootprojecten, waarbij lokale besturen een sleutelrol vervullen door het financiële projectrisico te verlagen. Door bijvoorbeeld eigen gronden in erfpacht te geven, kunnen gemeenten het financiële model hertekenen. De gemeente stelt dan grond ter beschikking met als voorwaarde dat er compacte, betaalbare en levensloopbestendige typologieën worden gebouwd die het dorp zo hard nodig heeft en die de markt vanzelf niet bouwt. De gemeente genereert zo ook extra inkomsten via de bescheiden vergoeding die ze krijgt voor de erfpacht. Op die manier kan de grondwaarde in de berekeningstabel van de ontwikkelaar op nul worden gezet en kleuren de cijfers plots wel groen.

in

DOOR

LIU

K

Het typeplan van het beloop illustreert hoe dorpelijk wonen in kleine rug-aan-rug gebouwde woningen zijn kwaliteit ontleent aan de zorgvuldige inrichting van het woonerf met voortuinen en een doorsteek.

De figuur van het beloop in Ottenburg toont hoe een compacte schakeling van kleine units het patroon van straten, doorsteken en paden herdenkt, met groepsparkeerens in het zuiden en een gedeelde dorpsuin in het noorden.

Locatie
Ottenburg en Zele
Team
Havana
Opdrachtgever
Gemeente Huldenberg, Durabrik en Gemeente Zele

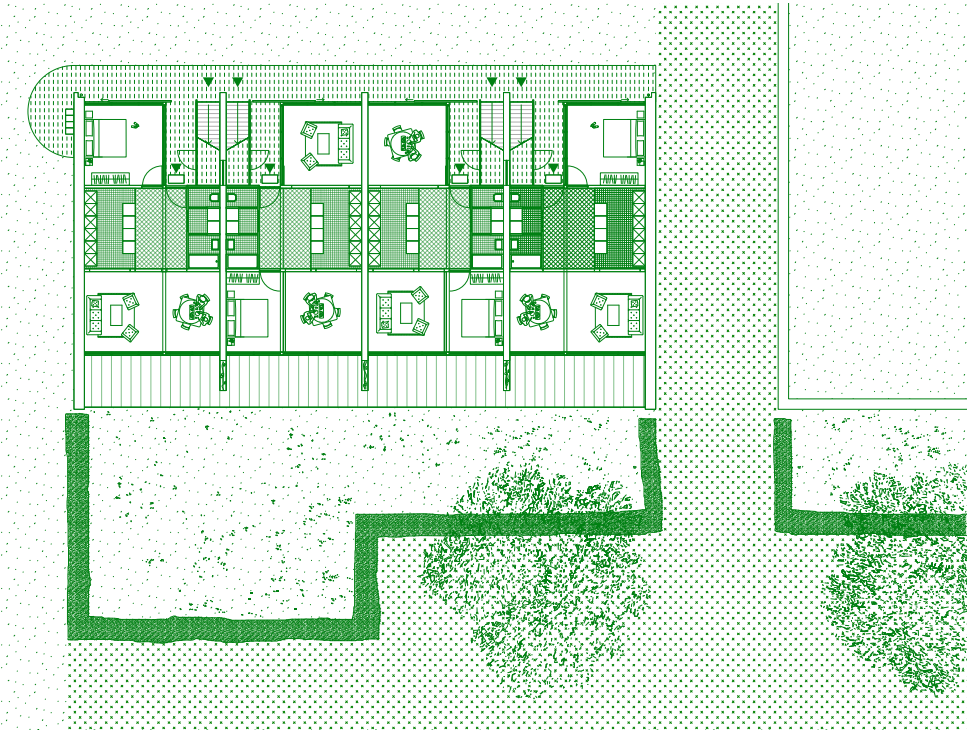
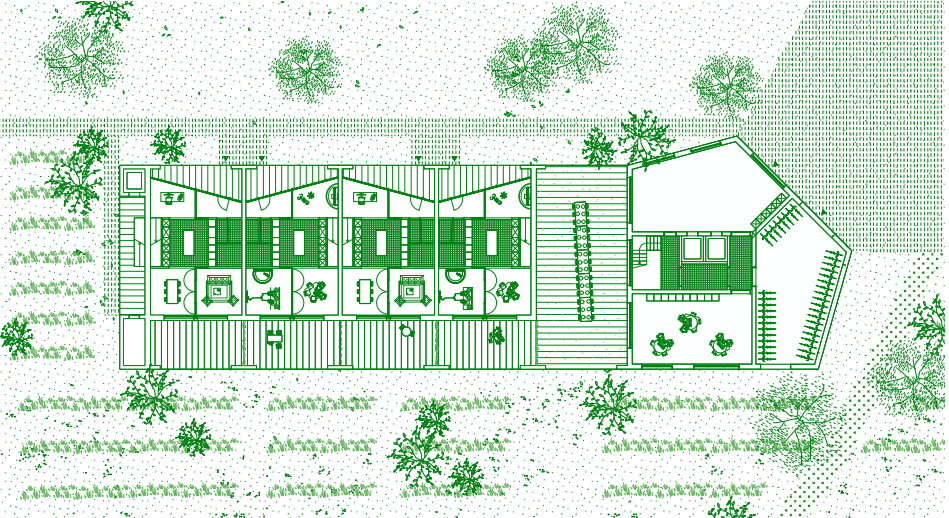
Twee zichten van het beloop: het straatbeeld als gedeeld woonerf (boven) en de kopse gevels van het beloop die zich inschrijven in de dorpskern aan een vergroend plein (onder).

Zowel in Beigem als in Wijnegem worden herkenbare elementen uit de industriële staalplaat- en skeletbouw gecombineerd met karakteristieke baksteenarchitectuur.

Locatie
Beigem en Wijnegem
Team
Graft - Alba - Elders
Opdrachtgever
**Gemeente Grimbergen en
Gemeente Wijnegem**

De woningen zijn modulair en aanpasbaar. Bewoners kiezen zelf of ze in een doorzonwoning, dan wel kamerbreed wonen.

© Judith Desmyttere

De woonontwikkeling Duinhelm in Stene stelt zich open naar de buurt en biedt tegelijk geborgenheid aan de bewoners. Het project vormt de overgang tussen het oude dorpscentrum en de nieuwe wijk (Open Oproep 3405).

Kan verdichting ook dorpelijk zijn?

De verdichtingsopgave waar Vlaanderen voor staat, zal niet alleen in de steden en in buurten rond hoofdstations kunnen worden opgevangen. In het peri-urbane gebied met dorpse fragmenten in allerlei vormen wonen immers meer mensen dan in de steden. Vlaanderen is eerder een dorpen-territorium dan dat het stedelijk is. Sinds de jaren 1970 zijn niet zozeer die dorpen zelf, als wel het verkavelingsweefsel tussen de dorpen gegroeid. Maar de laatste twee decennia speelt ook een andere trend: ‘ver-appartementisering’. Naast de horizontale uitdeining en de verkaveling van binnengebieden, zie je ook ‘indikking’ in de hoogte, diepte en breedte. Woningen worden afgebroken, percelen samengevoegd en grotere volumes met appartementen transformeren de dorpen en linten in Vlaanderen. Daarmee krijgt de stedelijke woontypologie van het appartement op de dorpse vastgoedmarkt de overhand. De appartementsblokken duiken her en der op, zonder visie op het samenwonen in een context die niet het flankerende aanbod van de stad kan bieden. De dorpen worden hertekend, maar het is niet duidelijk naar welk beeld dat gebeurt.

De huidige vastgoedsector blijkt immers vooral in staat om stadsappartementen te realiseren in dorpen. Een stapeling van tweeslaapkamerflats met minimale hallen en inkompartijen, minibalkons, binnengebieden vol garageboxen en nauwelijks tuinen waar een boom ook oud kan worden. Impliciet vertrouwen we erop dat de context dit zal goedmaken: groene parken, gezellige pleinen, leuke winkels en fijne horeca. En daar wringt de schoen, want op vele dorpse plekken krimpt het voorzieningenaanbod, sluiten de laatste cafés en is weinig groen te bespeuren. En dan is er nog de architectuur die op zijn zachtst gezegd worstelt met haar eigen taal. Waarom moeten appartementsgebouwen lijken op reuzenfermettes, terwijl de fermette zelf al een pastiche was van de boerderij?

De dorpen zijn dus wel degelijk in transformatie. De perceelstructuur en de losse schikking van dorpse weefsels worden hertekend, met lange, brede, gesloten gevels tot gevolg. Doorsteken verdwijnen, tuinen worden

verhard en oude bomen omgehakt. Daarnaast zien we hoe binnengebieden worden ingevuld volgens het model van de klassieke verkaveling, maar dan met krappere bementen percelen. Er is nauwelijks plaats voor achtertuinen, die nu net de woonkwaliteit kunnen verhogen, en de openbare ruimte gaat helemaal op aan de wageninfrastructuur. Het samenleven wordt hier enkel bekeken vanuit het perspectief van de individuele vastgoedtransactie. De beleving van het wonen en de kansen om elkaar te ontmoeten zijn nochtans fundamenteel anders in een stapeling met buitentrap of gaanderij, dan in een klassiek appartementsgebouw met liften en minibordessen. Het samenwonen rond een gedeeld hof met fietsen aan de tuinmuur maakt het dagelijkse fietsgebruik veel evidentier dan in een flatgebouw met ondergrondse garage. In een collectief woonproject zou de buitenruimte net meer kwaliteit moeten bieden dan de private villa met gazontuin, meer ruimte voor divers gebruik én minder want gedeelde onderhoudslast.

Het komt erop aan de kwaliteit van het wonen te bewaken en te versterken in een dorp dat verdicht. Hoe moeten we het compacte samenwonen vormgeven zonder dat het dorpelijk tot stedelijkheid vervelt? Welke collectieve ruimte hoort daarbij? Welke sequentie en infrastructuur heeft het kleine ontmoeten nodig? Hoe schakelen we woningen zodat er zinvolle collectieve tussenruimte ontstaat?

Het dorp als hardnekkig beeld
‘Het dorp laat ons niet los’, aldus Geert Bekaert in *Ge kent de weg en de taal*. En toch lijken we de weg wat kwijt. Het dorp is al vele malen doodverklaard en de term wordt te pas en te onpas opgevest om bijvoorbeeld een collectief woonproject te omschrijven, een meer authentieke samenleving voor te spiegelen of een architecturale keuze te motiveren in een vergunningsdiscussie. Het ruimtelijk onderscheiden van wat nu wel en niet een dorp is, leidt al snel tot heel complexe redeneringen in het Vlaanderen waar alles met alles vermengd is. Het typische dorp bestaat vooral als beeld. De term dorp is zowel ideologisch (‘Het is hier wel een dorp!’) als esthetisch (‘Dat past toch niet in een dorp!’) geconnoteerd. Maar het beeld waar dan aan gerefereerd wordt, is niet noodzakelijk een gedragen beeld. Gaat het om hoe er nauw wordt samengewoond en hoe de mensen hechte sociale netwerken vormen? Of is het dorp een manier om het vreemde en het onbekende uit te sluiten?

Gaat het over visuele aspecten als hellende daken, baksteenmotieven en kroonlijsten? In het ontwerp onderzoek ‘Dorpelijk wonen’ zoeken we naar de link tussen de sociale dimensie van het dorp (hoe samenwonen?) en de fysieke verschijningsvorm (hoe ziet het eruit?), om het zo, impliciet of expliciet, ook over de identiteit van het dorp te hebben.

Architectuur die haar lokale context herinterpreteert mag veel specifiekere zijn dan wat de markt nu produceert. Een appartementsgebouw hoeft niet steeds aan dezelfde kustarchitectuur te refereren met glazen balustrades om de zee beter te zien. Er zijn andere architectuurtalen te spreken in de dorpen, zowel wat de gevels als de grondplannen betreft. Want via de tactiele dingen (alles wat architectuur is) wordt ook het niet-tactiele gefaciliteerd: het praten met de buur, samen kippen kweken, de achterdeur gebruiken, na het werk buiten zitten.

Het doel van dit ontwerp onderzoekstraject was in de eerste plaats om inspireren en vernieuwende woonvormen te verkennen, en zo handvaten voor lokale besturen aan te reiken. Het zijn projecten die onze verbeelding prikkelen en ons denken over de dorpsontwikkelingen kunnen aanscherpen. Ze nodigen uit om andere denkkaders op te bouwen voor het vergunningsbeleid en de onderhandelingsstedenbouw. Maar net zozeer kunnen ze taal leveren voor lokale actoren die de vastgoeddynamiek in hun dorp anders willen zien. Dit initiatief staat natuurlijk niet alleen. Naast het Team Vlaams Bouwmeester nemen nog heel wat partners de uitdaging aan om het dorp en het discours erover te transformeren. Dat was misschien nog het meest zichtbaar in het eerste, gezamenlijk georganiseerde Dorpelijkheid Festival (november 2024). Via workshops, walkshops, debatten en presentaties werd het dorp als voorwerp van sociocultureel, stedenbouwkundig én architecturaal onderzoek onder de loop genomen. Het momentum zit goed. Laat dit dan ook een oproep zijn om met diverse disciplines en actoren een ander dorp te verbeelden. Een dat beter aansluit bij de uitdagingen van vandaag rond betaalbaar wonen, de zoektocht naar meer samenhang, de hoognodige klimaatadaptatie, of de biodiversiteitscrisis.

Ward Verbakel
Projectregisseur

COLOFON

Deze krant is een uitgave van het Team Vlaams Bouwmeester. Ze verschijnt naar aanleiding van het onderzoekstraject ‘Dorpelijkheid’, een initiatief van Bouwmeester Erik Wieërs dat liep van 2020 tot 2025. Het Team Vlaams Bouwmeester maakt deel uit van het Departement Kanselarij en Buitenlandse Zaken van de Vlaamse overheid.

Concept krant: Ward Verbakel, Amber Vermaete
Teksten: Jouri De Peleciijn, Christa Dewachter, Hedwig Truys, Ward Verbakel, Amber Vermaete, Erik Wieërs
Eindredactie: Cateau Robberechts
Grafisch ontwerp: Rene Tichelaar (Studio de Ronners)
Druk: Rodi

Het onderzoekstraject ‘Dorpelijkheid’ werd voor het Team Vlaams Bouwmeester begeleid door Jouri De Peleciijn, Christa Dewachter en Hedwig Truys en verliep in drie stappen:

Artistiek-documentaire verkenning (2021)
Michiel De Cleene, Nahid Shaikh, Thomas Verstraeten en Mark Luyten

Summerschool ‘Taferelen van Dorpelijkheid’ (2022)

Deelnemers: Charlotte Bens, Bjarne Bertels, Lotte Christiaens, Bo Daenens, Michiel Deumens, Raven Heirman, Quinten Heyninck, Mathijs Knevels, Floor Melis, Fien Mesens, Zoë Saleh, Coen Schuckink Cool, Maëlle Turgeon, Tobias Van Hecke, Vincent Vanhamme, Mumtaaz Viaene
Begeleiders: Gert Van Echelpoel, Erik Wieërs, Sofie Verraest, Jouri De Peleciijn
Gasten: Edith Wouters, Maarten Gheysen, Mark Luyten, Bart Van Herck, Sarah Poot, Ward Verbakel, Glenn Lyppens, Annelies De Nijs, Maarten Liefoghe

Ontwerpend onderzoek ‘Dorpelijk wonen’ (2024-25)
Projectregisseur: Ward Verbakel

Ondersteuning projectregie: Amber Vermaete, Ana Popovic (PLUSOFFICE)
Opdrachtgevers case studies:

Niet: IGEAN Dienstverlening, Jo Bridts
Vlimmeren: Gemeente Beerse, Carolien Van Gorp
Olsene: Gemeente Zulte, Ludwig Van Luchene
Grasheide: Kerkraad Grasheide, Marc Van den Eynde
Ottenburg: Gemeente Huldenberg, Bert Remmerie; Durabrik, Daan Tuypens
Zele: Gemeente Zele, Lies Moernaut
Beigem: Gemeente Grimbergen, Ellen Van Mulders
Wijnegem: Gemeente Wijnegem, Patrick Grimon
Ontwerpteam: MAAT-ontwerpers, Aë-architecten: Jan Baes, Filip Buysse, Olivia Missiaens, Mo Van Dijk
Havana architecten: Tijl Vanmeirhaeghe, Sarah Haazen
Graft, Alba, Elders: Marie van Kerckhoven, Alba Tavares Vanhoutte, Myrthe Geelen
Agmen, Studio Thomas Willemse: Piet Noben, Thomas Willemse
Experten: Karl Catteeuw, Stephanie de Mûelenaere, Bart Dehaene, Géry Leloutre, Karel Lhermitte, Maarten Liefoghe, Evelien Vanderlinden, Tom Thys, Sarah Poot, Edith Wouters.

In de marge van het ontwerp onderzoek ‘Dorpelijk wonen’ namen diverse opleidingen gedurende het academiejaar 2024-2025 vraagstukken rond dorpelijkheid onder de loop. Zo organiseerden docenten Dirk De Meyer en Eef Boeckx binnen de Vakgroep Architectuur en Stedenbouw - Universiteit Gent de Master Studio ‘Dorpelijk wonen / Village living: De case van de “mottige parking” in Sint-Agatha-Rode’, i.s.m. het Team Vlaams Bouwmeester en de gemeente Huldenberg.
Studenten: Julie Casteleyn & Amélie Dumont / Reinhart Beeckman & Frits Hautekeete / Elea Ladrout & Eline Tanghe / Aslinur Cakal / Pedro Pablo Perea Ramos & Victoria Singleton & Julie Verschuere / Dana Akylbayeva & Sander Reyniers / Hannes De Jaeger & Oliver Mannaerts / Axelle De Borger & Mila Letombe / Felix Eliat-Eliat & Lydérie Lahcen / Mohammad Alzomorli & Jona Dobbelaere / Nicolas De Clercq & Lore Delaet / Tjorven Carpentier & Josephine Dejonghe

VU: Erik Wieërs, Vlaams Bouwmeester, Koning Albert II-laan 15 bus 207, 1210 Brussel

